

ДИМИТЪР ПОПОВ

КОГНИТИВНИТЕ МЕТАФОРИ – МИТОЛОГИЗАТОРИ В МЕДИЙНИЯ ДИСКУРС

В динамичното ежедневие на съвременния живот ставаме свидетели на една еволюционна стихия на формиране на множество нови понятия. Този когнитивен процес на концептуализация на новото знание е заложен в основата на механизмите на овладяването на променящия се свят от човека и една от базисните форми на тази концептуализация като резултат от езиковата продукция представляват когнитивните метафори.

Метафорите в ежедневната употреба на словото обикновено ни се натрапват от силните на деня – политическите и религиозните лидери, финансовите спекуланти, а след това се подемат и се тиражират от рекламата и средствата за масово осведомяване, които ги провъзгласяват за актуални истини на съответната култура. По този начин чрез навременната и умела пропаганда на „четвъртата власт“ се създава новото митотворчество. По мнението на Джамбатиста Вико, най-ефективният похват в областта на езиковото митотворчество представлява използването на метафори и при по-внимателно вглеждане „всяка метафора се оказва един малък мит“.¹ Всяка епоха конструира свои собствени митове, различието е в използваните от нея метафори.

Когнитивните метафори са понятие на холистичното когнитивно езикознание. Там тези езикови средства се разглеждат като устойчиви и неотделими съставни части на ежедневния език, където се продуцират предимно неосъзнато. В този аспект интерес представлява не само тяхното естетическо или реторично въздействие (което е най-важно предимно за поетическите мета-

⁽¹⁾ Константин Константинович Жолъ, *Мысль. Слово. Метафора. Проблемы семантики в философском освещении*. Наукова думка, Киев 1984, с. 85.

фори), но и тяхната роля като огледало на елементарните когнитивни процеси и инструмент на човешкия разум.

През 1980 г. Дж. Лейкоф и М. Джонсън в работата си „Метафорите, с които живеем“ за първи път показват, че метафоричността не се ограничава само с поетическата или реторически ефективната употреба на езика, а и че метафорите би трябвало да се разглеждат като относително необичайни форми, постоянно присъстващи в ежедневно реч.² Концептуалната система на човека, с чиито термини той мисли и действа, е фундаментално метафорична в същността си. Неслучайно изрази като *голи фрази, празни приказки, празни думи, пълни глупости, публицистични напъни, словоблудства* и др. естествено, че не биха могли да се възприемат буквално.

В работата на Лейкоф и Джонсън става дума за една необичайна, неосъзната от говорещия метафоричност на ежедневието, на спонтанния изказ, която пронизва целия език. Тя е следствие от натрупания от човека опит в процеса на овладяването на света чрез концептуализацията на знанията (менталния модел) за света в езика. Така в упоменатите по-горе примери обобщената представа за абстрактната същина *език* е концептуализирана с помощта на конкретни, елементарни представи за вместилище, в което говорещият влага определен смисъл.

Ключово в разработката на Лейкоф и Джонсън е понятието *опит*. Във връзка с това е интересно да се проследи по какъв начин абстрактните и трудни за осъзнаване състояния на нещата се структурират с помощта на *близки до опита* физически или културни представи. Посоката на метафоричния пренос от физическото към абстрактното, т. е. използването на непосредствени физически или културни представи като източник за метафорично структуриране на абстрактни същини, според Джонсън и Лейкоф, е винаги зададено. Вследствие на убеждението, че създаването на концепта е опосредствано от начина на овладяване на опита от човека, Джонсън и Лейкоф развиват тезата за *опитния реализъм* или *експириенциализъм*.

⁽²⁾ Вж. George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors we live by*. Chicago University Press, Chicago 1980.

Представата за опитния реализъм може да бъде илюстрирана чрез употребата на когнитивни метафори в израза *Едни жънат успехи, други сеят раздори*, където основни представи на отделния индивид, породени от неговия опит, се пренасят върху труднодостъпните за възприемане, абстрактни сфери на обкръжаващия го свят и така се съхраняват до момента на тяхното осъзнаване. По този начин възникват метафорични концепти, които се реализират в спонтанната реч чрез метафорични изказвания.

Концептуалните схеми (фреймите), с които разполагат хората, имат конкретна природа и често представляват генерализации, които са концентрирани върху някои перцептуални характеристики на съответния предмет на речта, пораждащи асоциации по сходство с други перцептуални еталони, познати ни вече от опита. Генерализациите сами по себе си са средство за митологизация чрез ресурсите на езика в конкретни употреби. Такава сентенциална генерализация беше продуцирана спонтанно от проф. Никола Георгиев в телевизионното предаване на Нова телевизия „На 4 очи“, където той, размишлявайки върху съвременните форми за манипулация на обществото и във връзка с насаждането на новите митологеми чрез властта, си послужи със следния свеж метафоричен каламбур, базиран на аналогия: *Клин – клин избива, мит – мит измита*. Сентенциалните генерализации във вестникарските заглавия се използват обикновено като средство за категоризиране на информацията, а нейното разпространение се осъществява под формата на готови квалификации, които се консумират от потребителя на тази информация изцяло и наведнъж, както е напр. в употребата: *Медиите – комплексът за малоценност на властта?* Оформянето на заглавието със стилистиката на реторичния въпрос категорично подсилва усещането за самоочевидност на тиражираната информация, която съвсем не се нуждае от отговор. Така чрез средствата на езика се осъществява власт.³

⁽³⁾ Вж. Ролф Микел Блакар, *Язык как инструмент социальной власти*, в: *Язык и моделирование социального взаимодействия*. Прогресс, Москва 1987, с. 91.

Когнитивното развитие на индивида протича като комплексен процес от сменящи се перипетии вследствие на съприкосновението му с околната действителност, при което предизвиканите чрез опита изменения в когнитивната му система не протичат съзнателно, а по принципа на *еквилибрацията* (принципа на равновесието), който е ориентиран към обезпечаването на максимално равновесие на системата чрез освобождаването ѝ от противоречия. Еквилибрацията предполага тенденция към саморегулация и самосъхранение на информацията. Процесите на самоорганизация оказват влияние върху креативността на езиковата продукция на говорещия в медийното пространство, като това се проявява особено при използването на когнитивни метафори.

Какво следва да се разбира под формулировката *когнитивни метафори*?

Когнитивните (концептуалните) метафори удовлетворяват способността на човека да улавя и да създава сходство между твърде различните индивиди и класове от обекти.⁴ Те дават възможност един обект от действителността да бъде видян чрез друг обект и в този смисъл представляват един от възможните начини за репрезентация на знанието в езикова форма. Когнитивните метафори са такива атрибутивни метафори, които се базират на някаква аналогия. При Лейкоф и Джонсън те са обозначени като базисни метафори, или още като ключови метафори, защото представляват ключ към познанието. Когнитивните (атрибутивните) метафори са инструмент на познанието (когницията). Те служат за разпознаване на качествата на материалните обекти и на абстрактните категории. По такъв начин атрибут или действие на една същина може да се пренесе върху друг предмет, друго явление или друга абстрактна същност, както е в употребите: *Данъчен комар* (вм. *данъчни санкции*) *започна да жили тези, които не могат да докажат произхода на парите си*; *Синя метла* (вм. *СДС*) *вил нее в политическото пространство*. Много често в медийния дискурс се говори за *сив*

⁽⁴⁾ Вж. Нина Давидовна Арутюнова, *Метафора и дискурс*, в: *Теория метафори*. Прогресс, Москва 1990, с. 15.

бизнес, за сенчеста (сива) икономика (вм. нелегален бизнес и скрита икономика), за тромави закони (вм. закони със забавена процедура) или за наболели въпроси на ежедневието (вм. актуални проблеми).

Когнитивните метафори са демонстрация, свидетелство за продуктивните ментални потенции на продуцента на речта, а така също и за неговата креативност и афористична дарба. Метафоризацията на значението в основата си се предопределя от картината на света (модела на света) на носителя на езика. В когнитологията се използва понятието *ментален модел*. Когнитивните метафори експлицират продуктивния начин на мислене (менталния модел) на медиатора на информацията по отношение на картината на света (модела на света). Изразните форми на моделирането репрезентират различните форми на познание на света. Метафорите като вид образни модели са иконични знаци.⁵ Под *иконичност* тук се има предвид степента на подобие между иконата и нейния референт.

Т. Левандовски дефинира метафората по следния начин: „пренос на значения въз основа на подобия по външен образ (гешалт)... Чрез метафоризацията се разширява сферата на значението на една дума“.⁶ Мислите, възприятията, емоциите, процесите на познание, моторната дейност и езикът са организирани с помощта на едни и същи структури, наречени *гешалти*.⁷ Понятието гешалт като централно понятие на психологията и на когнитивната лингвистика се използва и в множество други работи като основа за концепции като тази на *фреймите*.⁸ Според М. Мински (автор на теорията за фреймите) метафората способства за образуването на непредсказуеми междуфреймови връз-

⁽⁵⁾ Вж. Paul Henle, *Metaphor*, в: *Language, Thought and Culture*, Ch. VII. Ed. by P. Henle. University of Michigan Press, Ann Arbor 1958, с. 173-195.

⁽⁶⁾ Theodor Lewandowski, *Linguistisches Wörterbuch*, 3 Bde. Quelle & Meyer Verlag, Heidelberg - Wiesbaden 1973-1975.

⁽⁷⁾ Вж. Джордж Лейкоф, *Лингвистические гешталты*, в: *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. X. Прогресс, Москва 1981, с. 359.

⁽⁸⁾ Вж. Charles J. Fillmore, *Frame semantics*, в: *Linguistics in the Morning Calm*, vol. 1. *The Linguistic Society of Korea*. Hanshin, Seoul 1982, с. 111-137.

ки, притежаващи голяма евристична сила.⁹ Иконичността изобразява гещалта (фрейма) така, както е кодиран чрез езика. Образността на метафората може да бъде представена чрез формулираното от Л. Витгенщайн различие между: *аз виждам нещо (seeing)* и *виждам нещо като (seeing as)*. Формулировката *аз виждам нещо като* има съответен гещалт (образ), който се състои от две части – наполовина от мисъл и наполовина от опит. Вербалният иконичен знак е едно обединение от значение и усещане. Следователно иконичността е сетивен образ (гещалт, фрейм), вграден в езика. Когнитивните метафори са извънредно иконични, защото именно там се наблюдава връзката между *изразното средство (vehicle – формата на изразяване)* – повърхнинната структура на образа – и *смисъла (tenor – идеята, характера на образа)* – дълбинната структура на този образ.¹⁰ Иконичността на значението на когнитивните метафори е видна в примери, свидетелстващи за *фамилни близости, фамилни подобия (от нем. Familiendhnlichkeiten – термин на Л. Витгенщайн)*: типичен пример на такава фамилна близост е често лансираната в медиите фраза *Страните от Източна Европа се стремят да дадат своя принос в изграждането на Общия Европейски дом*, където *общият дом* е езиков образ (метафора-митологизатор на представата за Обединена Европа). От примера е видно, че метафората е естествен *езиков образ*, който се основава на отношението на подобие между понятия, отнасящи се до личната сфера на човека (напр. *дома*), и понятия от обществено-политическата сфера, т. е. налице е пренос на обозначаването на основата на уподобяването на еднакви или подобни характеристики на значението. За това свидетелстват също и следните примери за фамилни близости в медийния дискурс: *Успяхме да убедим партньорите от НАТО, че България заслужава да е част от семейството; Всички партии се писаха бащи на поканата ни за НАТО.*

Наличието на еднакви или подобни метафорични концепти в медийното пространство на различни култури свидетелства за

⁹) Вж. Нина Давидовна Арутюнова, *Метафора и дискурс*, цит., с. 14.

¹⁰) Вж. Ivor Armstrong Richards, *The Philosophy of Rhetoric*. Oxford University Press, London 1965.

универсалността на когнитивния процес, ала конкретната онтологична метафоричност е до известна степен конвенционализирана в някаква определена култура.

Когнитивните метафори дават възможност да бъдат подложени на локализация, категоризация и квантификация изобразени абстрактни или конкретни същности по мострите (еталоните) на известни вече от опита физически обекти или субстанции. Така напр. в медийния дискурс на немскоезичния свят митът за България (за периода 1994) беше тиражиран от австрийската телевизионна програма ORF2 в предаването Außenpolitik (външна политика) чрез употреба на когнитивна метафора в заглавието на материала: *България – Чикаго на Балканите* (снимков репортаж илюстрираше с документални кадри потвърдението на мита за екстремната криминогенност по улиците на София). В немската преса от годината на милениума образът на българина пък беше фокусиран в метафоричното заглавие: *Българите – прусаците на Балкана*. Митът за съвременния герой на деня в българската преса беше тиражиран в „24 часа“ чрез заглавието *Живите паметници Бойко Борисов, Иван Костов и Ицо Стоичков с най-много фенове за монументално извайване*.

Такива аналогии представляват един от най-могъщите инструменти на мисленето и своевременно ни дават възможност да видим някакъв предмет или идея като че ли „в светлината“ на друг предмет или идея, което позволява знанието и опита, придобити от една област, да бъдат използвани за решаване на проблеми в друга област. Именно по такъв начин се осъществява разпространението на знания от една научна парадигма в друга.¹¹

Независимо от съществуващите обективни трудности за създаване на стройна типология на когнитивните метафори в когнитивната лингвистика в сферата на медийния дискурс са за свидетелствани следните възможни разновидности, с помощта

⁽¹¹⁾ Вж. Марвин Минский, *Остроумие и логика когнитивного бессознательного*, в: *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. XXIII. Прогресс, Москва 1988, с 291.

на които се пораждаат аналогии и асоциации между различни понятийни системи:

1) Онтологични метафори – категоризират абстрактни същности по пътя на очертаване на техните граници в пространството като напр.: *Преговорите с правителството на Ирак отново стигнаха до задънена улица*; *Депутатите категорично отхвърлиха предложението на министъра в пленарната зала още на първо четене*; *Разразилата се в комисията дискусия по този въпрос продължи около половин час*; *Да се опитаме заедно да спрем войната по пътищата (вм. автомобилните катастрофи)*; *Защо се хвърля това обвинение в публичното пространство*.

Към класа на онтологичните метафори, които се продуцират от медиите, се отнася феноменът на *олицетворението*, който би могъл да бъде илюстриран със следните метафори: напр, чрез *анимализации* *Жълтата лисица* (вм. *партията на НДСВ*) *шета неуморно в политическото пространство*; *Доносниците снасяли информация за състоянието на фирмата* или чрез *персонификациите* *Законите ни плачат за основен ремонт*; *Медийните закони умират млади* (вм. *често се сменят*); *България ще дава рамо в операциите на НАТО*; *Чорбата на войската ще глътне 766 милиона лева*; *Гласът на истината ще възтържествува*; *Масло в огъня наля и Темида*; *Бюджетът тресе властта*; *Радарите на КАТ лъжат*; *Сами ковете бъдещето си, каза ни Европа*.

Онтологизацията и персонификацията са основни помощни средства на познанието, тъй като способстват представите на човека да станат осезаеми, да бъдат понятни и възможни за езиково изразяване.

2) Ориентационни метафори – структурират концептите с оглед на тяхната ориентация в пространството по скалата на бинарни противопоставяния от типа: *<горе – долу>*; *<широко – тясно>*; *<преди – след>*; *<вътре – вън>*; *<близо – далече>*.

По такъв начин са възникнали следните метафорите за пространствена ориентация:

По пространствената скала *<горе – долу>*, *<широко – тясно>*:

Следващата среща на върха ще бъде в още по-широк формат; По коридорите на властта се шири информация...; Срещата на високо равнище в Брюксел; Налице е назряла необходимост от спешно приземяване на управляващите в низините...; Мизерията и бедността опряха дъното; Курсът на долара скоочи; Валутата падна; Инфлацията се разраства; Цените на горивата скачат *главоломно*.

По пространствената скала <преди – след>, <вътре – вън>:

България трябва да получи *информация в аванс* по повод на предстоящите преговори в Прага; *Информацията* беше *изнесена* в медиите *post factum*.

По пространствената скала <близо – далече>:

Въпросът беше отпратен *в периферията на разговорите*.

3) Структурни метафори – способстват дадена общоупотребима структура, съдържаща ясно открояващо се понятие, да бъде използвана за структуриране на друго понятие, напр.: *Спорът се превърна във война между управляващите и опозицията*; *Войната за частния урок продължава. Дали атаката срещу частните уроци, която министър Владимир Атанасов поде, е принципен удар?*; *Битката за справедливост се превърна в шумен скандал*; *По време на заседанието избухна скандал*. По този начин вербалният дискурс на спора е митологизиран в медиите чрез менталните превъплъщения (образи) на *войната, атаката, удара, битката, скандала, избухването* и др. подобни атрибути на боевите действия. Така структурните метафори концептуализират отделни области чрез преноса на ментални структури от други сфери върху тях.

Според Х. Арент аналозиите, метафорите и менталните образи са нишките, чрез които съзнанието се свързва със света дори и тогава, когато между тях няма непосредствен контакт, и те обезпечават единството на човешкия опит.¹²

Изводите, които се налагат от наблюдението върху материала, биха могли да се сведат в резюмиран вид до следното:

⁽¹²⁾ Вж. Hannah Arendt, *Vom Leben des Geistes*, Bd. 1. *Das Denken*. Piper, München - Zürich 1989.

1) Когнитивните метафори, които се продуцират в ежедневната употреба като ресурси на естествения език, функционират в медийния дискурс като *езикови стандарти*.¹³

2) Когнитивните метафори обикновено се отнасят към сложни мислителни пространства (към области от чувствения или социалния опит). В процесите на познанието тези сложни непосредствено ненаблюдаеми мислителни пространства се съотнасят чрез метафората с по-прости или с конкретно наблюдаеми мислителни пространства, когато напр. човешките емоции се сравняват с огъня, а човешкият характер се сравнява с бурята или с кибритата, или сферите на икономиката и на политиката се сравняват с игри и спортни състезания. В подобни метафорични представяния се осъществява пренос на концептуализацията на наблюдаемото мислително пространство върху непосредствено ненаблюдаемото, което се концептуализира в този процес, като се включва по-този начин в общата концептуална система на дадена езикова общност. При това едно и също мислително пространство може да бъде представено с помощта на една или няколко концептуални метафори.

3) В медийния дискурс когнитивните метафори се използват като митологизатори. Там тези манипулативни средства способстват за облъчване на общественото мнение с лазерите на властта и по този начин се концептуализират новите идеологеми.

Обичайната понятийна система на човека е метафорична по своята същност и благодарение на езиковите употреби ние получаваме достъп до метафорите, които структурират нашето възприятие, нашето мислене и нашите действия.

Шумен-Forli

⁽¹³⁾ За *езиковите стандарти* в публицистичния стил ср. Димитър Попов, *Стилистика*. Университетско изд-во „Епископ Константин Преславски“, Шумен 2001, с. 121.

RIASSUNTO

Analisi dei nuovi processi di metaforizzazione nello standard linguistico bulgaro così come essi vengono attualmente imponendosi sui media nazionali. Attraverso una breve sintesi delle più significative posizioni teoriche in materia di metafora (metafora come forma di pensiero che struttura la nostra percezione del mondo e ci permette di effettuare complesse operazioni concettuali), quali si sono venute affermando nella linguistica cognitiva “classica” (Lakoff - Johnson, Fillmore, ecc.), ma con una evidente personale sottolineatura da parte dell’Autore del legame esistente fra la lingua e il sociale, viene assunta la dipendenza della iconicità dei segni dai processi cognitivi dei locutori (*Mental Model*), sottolineato il fattore dell’esperienza umana nella formazione delle metafore (*Experientialism*), posta la questione dell’azione formatrice della *Gestalt (Frame)* sui paralleli concettuali messi in opera fra classi di oggetti diversi. Sulla base del materiale linguistico esaminato, l’Autore sostiene che nel bulgaro odierno le metafore funzionano da standard linguistico, si riferiscono a spazi di pensiero complessi e hanno la capacità di fondare miti generatori di nuovi ideogrammi.

